

**ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

Актуальність теми дослідження. Реформування шкільної освіти, яка включає освіту дітей з особливостями психофізичного розвитку, піднімає проблему реалізації нового Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами (Постанова Кабінету Міністрів України № 607 від 21.08.2013 р., вступає в силу з 1.09.2014 р.), передбачає оновлення змісту освіти, модернізацію начально-дидактичного забезпечення, розроблення інноваційних технологій навчання дітей молодшого шкільного віку з особливостями психофізичного розвитку в різних умовах навчання: у спеціальній школі, в інтегрованих класах та в умовах інклюзії.

З цієї позиції актуальним є дослідження особливостей навчання дітей із порушеннями слуху (далі діти із ПС), популяція яких в Україні, поміж дітей з особливостями психофізичного розвитку інших нозологій, є досить численною, і має виразну тенденцію до зростання (за даними Державного комітету статистики України, кількість учнів із ПС перебуває на другому ранговому місці серед осіб з особливими освітніми потребами (після розумово відсталих дітей). Причому кількість осіб із ПС з кожним роком збільшується (2000 р. – 2332, 2010 р. – 2680 на 100 тис. населення). Дизонтогенетичний розвиток психічної сфери дітей із ПС, внаслідок недоліків слухового аналізатора, характеризується поліморфністю дизонтогенетичних проявів комунікативної, когнітивної, емоційної сфер, що ускладнює розроблення ефективних корекційно-розвивальних програм і технологій навчання дітей цієї нозології молодшого шкільного віку.

Попри значний доробок вітчизняних і зарубіжних дослідників в галузі сурдопсихології та сурдопедагогіки актуальною залишається проблема пов'язана з особливостями навчання молодших школярів із ПС. Складність її розв'язання трактується неоднозначністю походження розладів пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери у дітей цієї нозології, які найчастіше мають вторинне походження, внаслідок порушення слухового аналізатора, що призводить до зниження активності в процесі пізнання довкілля; залежність від часу і ступеня порушення слуху; від віку дитини; окрім того порушення пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери можуть бути супутні – первинного генезу, що ускладнює процес навчання.

Складна структура дефекту дітей досліджуваної нозології зумовлює неготовність до навчання за аналогічними програмами з «чуючими» однолітками, стає на заваді повноцінної взаємодії з учителем. Це, зі свого боку, негативно позначається на мотивації навчальної діяльності, вихованні та соціалізації, знижує успішність навчання, впливає на розвиток особистості загалом.

Предметом нашого дослідження є розкриття діагностичних можливостей комплексної програми емпіричного дослідження особистості молодшого школяра із ПС, опис процедури її створення, специфіки та можливостей застосування у роботі практичного психолога.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь 151 учень молодшого шкільного віку із ПС (учні від 6 до 11 років, які навчаються у загальноосвітніх та спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах I–III ступенів Волинської та Київської областей). Застосування розробленої комплексної програми емпіричного дослідження дозволило оцінити емоційну сферу й індивідуальні особливості молодших школярів (методика «Школа», анкета «Визначення індивідуальних особливостей» Г. Лаврентьева, Т. Титаренко) [3]; особливості розвитку вольової сфери (методика «Дихання» (Є. Ейдмана), анкети «Вольові якості», «Вольові риси характеру») [2; 4; 5]; проаналізувати ціннісні орієнтації і рівні морального

розвитку (анкети «Ціннісні орієнтації молодших школярів», «Рівні моральної вихованості молодших школярів») [1].

Оцінка результатів проводилася за допомогою визначення середніх значень і відсоткових співвідношень (для вивчення динаміки розвитку досліджуваних параметрів), t-критерія Стьюдента (для виявлення значущих відмінностей у досліджуваних параметрах), коефіцієнта кореляції r_{xy} -Пірсона (для оцінки взаємозв'язку між показниками методик).

За допомогою методики «Школа» виявлено, що молодші школярі із ПС демонструють посереднє бажання відвідувати школу (54 %); шкільний колектив приносить найбільше позитивних емоцій для 76 %; у 55 % діагностованих ситуація оцінювання знань містить у собі найбільший показник негативних емоцій; шкільних правил поведінки неохоче дотримуються 51 % молодших школярів із ПС. Аналіз середніх показників досліджуваного аспекту на всіх ланках навчання в початковій школі виявив, що діагностовані лише в першому класі продемонстрували бажання відвідувати школу ($n=113$; $t=2,09$, при $p \leq 0,05$).

Негативне емоційне ставлення до оцінювання вчителем та оцінки в дітей із ПС впливає на розвиток шкільної тривожності, створюючи несприятливий емоційне тло для розвитку мотиваційної сфери учіння. Недостатнє усвідомлення шкільних правил, наявність у поведінці тенденцій із дошкільного дитинства (домінування ігрової мотивації) у молодших школярів із ПС підтверджується статистичними відмінностями в другому ($t=2,14$, при $p \leq 0,05$) та третьому ($t=3,04$, при $p \leq 0,01$) класах.

За результатами анкети «Визначення індивідуальних особливостей» (Г. Лаврентьевої, Т. Титаренко) виявлено, що показник агресивності має найменше значення ($x_{\text{ср}}=5 \pm 0,35$); тривожність відповідає найвищому показнику ($x_{\text{ср}}=8,66 \pm 0,38$). У молодших школярів із ПС прояви тривожності, імпульсивності та агресивності спостерігалися за такими ознаками: діти не можуть довго працювати; швидко втомлюються; їм важко зосередитися на чомусь; часто говорять про можливі неприємності; ніяковіють в незнайомій (діагностичній) ситуації; не можуть дотримати власного слова; бояться

труднощів; погано переносять чекання; невпевнені у власних силах; зазвичай швидко знаходять відповідь (інколи неправильну) на запитання діагностуючого чи сурдопедагога; їм подобаються ті справи та завдання, які можна швидко виконувати; діти вразливі, але не злопам'ятні; часто відволікаються на заняттях (необхідний зовнішній контроль); вимагають до себе уваги; легко забувають доручення старших, захоплюючись грою; люблять щось організувати (особливо ігри).

Аналіз динаміки змін середніх показників індивідуальних особливостей у молодших школярів із ПС дав змогу виявити, що діти із ПС у першому й третьому класах є більш тривожні, у другому та четвертому – імпульсивні. Доведено, що в старших класах початкової школи спостерігається значна перевага розвитку тривожності та імпульсивності ($p \leq 0,001$) в дітей із ПС.

Досліджуючи вольові якості, виявлено, що в молодших школярів із ПС наявний ситуативний прояв вольового зусилля, тобто здатність молодших школярів до вольового зусилля залежить від їхніх психофізіологічних особливостей. Серед вольових якостей в учнів із ПС найбільше розвиненими є дисциплінованість (здатність виконувати вимоги дорослих, незважаючи на власні бажання) $x_{\text{ср}}=3,81 \pm 0,08$. На другому місці – наполегливість (прагнення досягти поставленої мети) $x_{\text{ср}}=3,71 \pm 0,08$. Третю позицію займає відповідальність (уміння свідомо ставитися до виконання завдань) $x_{\text{ср}}=3,70 \pm 0,08$. На четвертому місці розмістились активність (готовність учнів виконувати запропоновану роботу, зацікавленість у пізнанні, створення власних пропозицій) $x_{\text{ср}}=3,62 \pm 0,10$ та цілеспрямованість (уміння ставити й утримувати мету окремих дій, учинків) $x_{\text{ср}}=3,62 \pm 0,09$. На п'ятому місці – самостійність (здатність тривалий час без сторонньої допомоги виконувати певну роботу) $x_{\text{ср}}=2,52 \pm 0,10$. Шосте місце займає витримка (здатність стримувати почуття, які заважають молодшим школярам) $x_{\text{ср}}=3,48 \pm 0,08$. Відповідно, на сьомій позиції – сміливість (здатність долати страх) $x_{\text{ср}}=3,45 \pm 0,08$. Менше вираженими вольовими якостями виявились організованість (уміння планувати свій час,

контролювати свою поведінку) $x_{\text{сер}}=3,44\pm 0,08$; старанність (уміння працювати сумлінно, із бажанням якісно виконувати роботу) $x_{\text{сер}}=3,38\pm 0,09$; ініціативність (уміння самостійно ставити перед собою завдання та реалізовувати їх) $x_{\text{сер}}=3,34\pm 0,09$; рішучість (самостійне прийняття рішень, переконання в доцільності вчинків) $x_{\text{сер}}=3,30\pm 0,09$; незалежність (уміння власними силами розв'язувати поставлені завдання) $x_{\text{сер}}=3,27\pm 0,08$; стриманість (уміння володіти собою, контролювати дії, поведінку) $x_{\text{сер}}=3,23\pm 0,08$ тощо.

Аналіз динаміки змін середніх показників вольової сфери в молодших школярів на всіх ланках навчання в початковій школі дав нам змогу виявити, що в молодших школярів із ПС у першому класі найвищим рівнем розвитку характеризуються цілеспрямованість, ініціативність, рішучість, відповідальність; у другому класі – дисциплінованість, активність, самостійність; у третьому – цілеспрямованість, дисциплінованість, сміливість, активність, рішучість, відповідальність; у четвертому – дисциплінованість, наполегливість, незалежність. Доведено, що в старших класах у дітей із ПС значно вищі показники активності ($t=3,48$, при $p\leq 0,001$), сміливості ($t=3,85$, при $p\leq 0,001$), рішучості ($t=2,63$, при $p\leq 0,01$), цілеспрямованості ($t=2,70$, при $p\leq 0,01$), відповідальності ($t=2,60$, при $p\leq 0,05$).

Як показали результати проведеної методики «Ціннісні орієнтації молодших школярів», для молодших школярів із ПС дуже важливими й відповідно впливовими на їхню поведінку та провідну діяльність є ті ціннісні орієнтації, які належать до соціальної сфери, допомагають установити позитивний взаємозв'язок із педагогічним колективом (учитель, вихователь, сурдопедагог тощо) та близьким оточенням (батьки, однокласники, друзі, знайомі); посісти певне місце в соціумі (клас, шкільний статус); задовольнити потребу в спілкуванні з оточуючими людьми й отримувати від них схвалення.

За результатами методики «Рівні моральної вихованості молодших школярів» виявлено, що діти із ПС відзначаються високим рівнем розвитку чуйності ($x_{\text{сер}}=2,55\pm 0,08$), доброти ($x_{\text{сер}}=2,44\pm 0,09$) й колективізму ($x_{\text{сер}}=2,35\pm 0,07$).

Менше в них розвинені дбайливість ($x_{\text{ср}}=2,27\pm 0,07$) і правдивість ($x_{\text{ср}}=2,22\pm 0,06$). Результати методики свідчать, що молодші школярі із ПС у навчальній діяльності та учінні керуються ціннісними орієнтаціями, які забезпечують ефективну інтеграцію в навколишнє середовище.

Результати отримані внаслідок кореляційного аналізу даних шкал комплексної програми емпіричного дослідження особистості молодшого школяра дозволили виділити наступні кореляційні плеяди ($n=149$):

- сміливість корелює із витримкою ($r_{xy}=0,18$, при $p\leq 0,05$), наполегливістю ($r_{xy}=0,24$, при $p\leq 0,01$), незалежністю ($r_{xy}=0,23$, при $p\leq 0,01$) й обернено корелює із тривожністю ($r_{xy}=-0,17$, при $p\leq 0,05$);

- старанність корелює із дисциплінованістю ($r_{xy}=0,22$, при $p\leq 0,01$), самостійністю ($r_{xy}=0,22$, при $p\leq 0,01$), стриманістю ($r_{xy}=0,23$, при $p\leq 0,01$), незалежністю ($r_{xy}=0,20$, при $p\leq 0,05$);

- дисциплінованість корелює із незалежністю ($r_{xy}=0,18$, при $p\leq 0,05$), організованістю ($r_{xy}=0,18$, при $p\leq 0,05$), старанністю ($r_{xy}=0,22$, при $p\leq 0,01$) й обернено корелює із тривожністю ($r_{xy}=-0,21$, при $p\leq 0,05$);

- доброта корелює із цілеспрямованістю ($r_{xy}=0,23$, при $p\leq 0,01$), організованістю ($r_{xy}=0,20$, при $p\leq 0,05$), дисциплінованістю ($r_{xy}=0,18$, при $p\leq 0,05$), старанністю ($r_{xy}=0,22$, при $p\leq 0,01$), витримкою ($r_{xy}=0,22$, при $p\leq 0,01$) й обернено корелює із тривожністю ($r_{xy}=-0,18$, при $p\leq 0,05$);

- чуйність корелює із цілеспрямованістю ($r_{xy}=0,17$, при $p\leq 0,05$), наполегливістю ($r_{xy}=0,20$, при $p\leq 0,05$), відповідальністю ($r_{xy}=0,18$, при $p\leq 0,05$), самостійністю ($r_{xy}=0,22$, при $p\leq 0,01$) й обернено корелює із тривожністю ($r_{xy}=-0,20$, при $p\leq 0,05$) та агресивністю ($r_{xy}=-0,19$, при $p\leq 0,05$);

- колективізм обернено корелює із тривожністю ($r_{xy}=-0,21$, при $p\leq 0,05$) та агресивністю ($r_{xy}=-0,22$, при $p\leq 0,01$);

- правдивість корелює із цілеспрямованістю ($r_{xy}=0,21$, при $p\leq 0,05$), самостійністю ($r_{xy}=0,21$, при $p\leq 0,05$), рішучістю ($r_{xy}=0,20$, при $p\leq 0,05$), незалежністю ($r_{xy}=0,17$, при $p\leq 0,05$), відповідальністю ($r_{xy}=0,25$, при $p\leq 0,01$) й обернено корелює із імпульсивністю ($r_{xy}=0,18$, при $p\leq 0,05$);

- працелюбність корелює із організованістю ($r_{xy}=0,20$, при $p\leq 0,05$), рішучістю й дисциплінованістю ($r_{xy}=0,18$, при $p\leq 0,05$), відповідальністю ($r_{xy}=0,22$, при $p\leq 0,01$);

- тривожність обернено корелює із дисциплінованістю ($r_{xy}=-0,21$, при $p\leq 0,05$), організованістю ($r_{xy}=-0,20$, при $p\leq 0,05$), сміливістю ($r_{xy}=-0,17$, при $p\leq 0,05$), дбайливістю ($r_{xy}=-0,18$, при $p\leq 0,05$), чуйністю ($r_{xy}=-0,20$, при $p\leq 0,05$), колективізмом ($r_{xy}=0,21$, при $p\leq 0,05$);

- імпульсивність обернено корелює із незалежністю та правдивістю ($r_{xy}=-0,18$, при $p\leq 0,05$), працелюбністю ($r_{xy}=-0,20$, при $p\leq 0,05$), сміливістю й стриманістю ($r_{xy}=-0,25$, при $p\leq 0,01$);

- агресивність обернено корелює із організованістю ($r_{xy}=-0,17$, при $p\leq 0,05$), чуйністю ($r_{xy}=-0,19$, при $p\leq 0,05$), дисциплінованістю ($r_{xy}=-0,20$, при $p\leq 0,05$), правдивістю й колективізмом ($r_{xy}=-0,22$, при $p\leq 0,05$), працелюбністю ($r_{xy}=-0,24$, при $p\leq 0,05$).

Висновки. Отримані результати свідчать про досить високу надійність усіх пунктів методики та її внутрішню узгодженість. Показники міжтестової валідності доводять достовірність результатів, отриманих за комплексною програмою емпіричного дослідження особистості молодшого школяра із порушеннями слуху.

Список літератури

1. Анкета виявлення ціннісних орієнтацій молодших школярів // Психолог. – Груд. – № 46–47 (334–335), 2008. – С. 4–7.
2. Карпенко Н. В. Діагностика психічного розвитку в роботі педагога (вчителя, вихователя) : навч. посіб. / Карпенко Н. В. – [2-ге вид.]. – К. : Каравелла, 2010. – 248 с.
3. Лаврентьєва Г. П. Практична психологія для вихователя / Г. П. Лаврентьєва, Т. М. Титаренко. – К. : ВІПОЛ, 1993. – 40 с.
4. Поліщук С. А. Методичний довідник з психодіагностики : навч. – метод. посіб. / Поліщук С. А. ; М-во освіти і науки України. – Суми : Унів. кн., 2009. – 440 с.
5. Практикум по возрастной психологии : учеб. пособие / под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2008. – 688 с.
6. Терлецька Л. Г. Психологія дитинства : практикум навч. посіб. / Терлецька Л. Г. – К. : Главник, 2006. – 144 с. – (Психол. інструментарій).

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто діагностичні можливості комплексної програми емпіричного дослідження особистості молодшого школяра із порушеннями слуху. Описано процедуру її створення, специфіку та можливості застосування у роботі практичного психолога.

Розмежовані поняття: молодші школярі, порушення слуху, навчальна діяльність, учіння, особистість, емоційна сфера, волюва сфера, цінності, моральний розвиток.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются диагностические возможности комплексной программы эмпирического исследования личности младшего школьника с нарушениями слуха. Описаны процедура её создания, специфика и возможности применения в работе практического психолога.

Разграничены понятия: младшие школьники, нарушения слуха, учебная деятельность, учение, личность, эмоциональная сфера, волевая сфера, ценности, моральное развитие.

SUMMARY

The article considers limitations of diagnostics of the combined program of empirical research of the personality of junior students with hearing disorders. Describes the creation of diagnostic procedure, the specificity and the possibility in the work of practical psychologist.

Differentiated concepts: junior students, hearing disorders, learning activity, learning, personality, emotional sphere, volitional sphere, values, moral development.